

A CÉLTÁBLA NEM LŐ VISSZA

Koltay Gábor válasza Varga Bálintnak

Varga Bálint történész, a CEU hallgatója 1983-ban született, amikor én éppen az István, a királyt rendeztem a Városliget királydombján. 24 éves fiatalemberről van tehát szó, aki a huszadik század legutolsó rendszerváltozásának idején éppen 7 éves volt. Válaszomnak a fentiekhez semmi köze sincs, csupán érdekes az adatok összevetése.

Az ambiciózus fiatalember *Objektíven Horthyról?* című írásában (Kommentár 2006/6.) a *Horthy – A kormányzó* című filmmel kapcsolatban egy sor pontatlanságra hívja fel a figyelmet, miközben írása tele van pontatlanságokkal. Én ezekre reagálok, hiszen kritikai jellegű megállapításaival márcsak azért sem vitatkozom (bár lenne hozzá kedvem), mert a főiskolán Makk Károly arra tanított, hogy a céltábla nem lő vissza.

Nézzük tehát a tévedéseket. Filmem plakátján sohasem jelent meg az „objektivitás” kifejezés. A film címén kívül a plakáton egy Horthy Miklóstól származó idézet („Szeretettel, türelemmel, megértéssel és igazságossággal.”), valamint a film alkotójának és gyártójának neve és utóbbi címe jelent meg. Semmi több. Ha a filmmel kapcsolatban bárhol nyomtatásban az objektivitás szót olvasta, az számomra ugyan megtisztelő, törekedtem is rá a film készítésekor, de mégsem tőlem származik.

Ugyanis a rendezőnek nem illik minősítenie saját filmjét, bár természetesen nincs ellenére, ha mások objektívnek vagy az objektivitáshoz közelítőnek tartják alkotását. Számtalan interjúban elmondtam, korábbi filmjeim egyik szakértő-konzultánsától, László Gyula régész-történész-től azt tanultam, hogy senki se higgye, hogy a zsebében lapul a bölcsek köve. Ez egyébként Varga Bálintra és korunk „megmondó-történészeire” is vonatkozik. Az ember legjobb tudása szerint igyekezzen elkészíteni adott esetben egy filmet, vagy egy cikket, és természetesen törekedjen arra, hogy alkotása a valóságos történésekhez, eseményekhez lehetőség szerint hű legyen. Ugyanis rendkívüli a tudatlanság, a források bizonytalanságai, nem is beszélve az elmúlt évtizedek történelemhamisító hazugságairól (erről Varga Bálint koránál fogva csak könyvekből nyerhetett ismereteket, s ilyenkor fennáll a veszély, hogy bizonyos publikációkat, értekezéseket akár már hiteles forrásként fogad el a fiatal olvasó), s arról az értelemszerű tényről, hogy a visszaemlékezések, vélekedések mindig is szubjektívek. Így aztán a rendező olvasmányélményei, kutatásai, beszélgetései és egyéb információk alapján alakít ki magában egy képet az adott személyről, illetve korról, s azt igyekszik filmjében feldolgozni. Nyilvánvaló, hogy minden film magán viseli alkotója szándékát, tudását, rendszerező képességét, az értelemre és az érzelmekre való hatni tudás tehetségét és még sok más tulajdonsá-

got, amelytől ez a szubjektív alkotás legjobb esetben is csak közelíthet a valósághoz (az objektivitáshoz?). Varga Bálint írása is szubjektív, mint ahogy az általa hiányolt Ormos Mária és Romsics Ignác írásai és könyvei is ugyanolyan szubjektívek, mint bármelyik más történész írása.

Ajánlom Varga Bálint figyelmébe Romsics Ignác egyik nemrég közölt interjújának megállapítását, miszerint: „A történésznek tudnia kell, hogy az ő véleménye is szubjektív és a nézőpontja egyéni. Mi több: a történész is változik az idővel, a korrall együtt, és másként ítél meg dolgokat harminc évesen, mint hatvan esztendő tapasztalatával a háta mögött. Ahogy mondani szokás: minden könyvet más történész ír. A magam számára éppen ezért az oxfordi Norman Davies szakmai hitvallását tartom mérvadónak, amelyet magyarul is kiadott *Európa történetében* így fogalmazott meg: a történésznek „az elemzések pluralizmusa mellett kell kardoskodnia, ami azt jelenti, hogy bátorítania kell a különvélemények széles skáláját, hogy megakadályozhassuk bármelyik kirekesztését. Egyetlenegy álláspont kockázatos. Ötven-hatvan – vagy háromszáz – együttesen már képes elfogadható alakzatot kiadni. Nincs egyetlen igazság. Annyi van, ahány érzékenység létezik.” (Népszabadság 2005. április 15.)

Varga Bálint figyelmét az is elkerülte – pedig szintén sok interjúmban szerepelt –, hogy sohasem akartam a különböző vélekedéseket egymás mellé tenni, hiszen a magam Horthy-képet szerettem volna felmutatni, amely sok okos ember, jeles történész, tudós közreműködő nekem elmondott gondolataiból, korábbi könyveiből, hosszú évtizedek alatt alakult ki bennem. Bizonyára lesz olyan kollégám, aki majd különböző, egymással ellentétes vélekedések egymás mellé helyezésével, ütköztetésével fog képet rajzolni erről a korról. Nekem nem ez volt a módszerem, sem a szándékom, s nemcsak a Horthy-film, hanem már a Trianon-filmem esetében sem.

A film azon gondolat köré épül, hogy Horthy Miklós a huszadik századi magyar történelem megbecsülésre érdemes személyisége, s ezt igyekszem tények, vélemények, visszaemlékezések összegyűjtésével, felmutatásával bizonyítani is. Bizonyára érdekes filmet lehet készíteni – csak ezzel én nem töltöttem az időmet – úgy is, ha a Horthyt nagy magyar hazafinak tartó történész vélekedése mellé odaszerkesztem az őt még mindig fasiszta diktátornak tartó másik szakember vélekedését. Ezeket jót lehetne derülni a moziban, csak a valósághoz közelítő történelmi ismeretek megszerzéséhez ily módon kevésbé jutunk el. Visszautasítom, hogy „manipulatív” az események összeválogatása, ami már szinte „történelemhamisítással” ér fel, hiszen a történelmi tények egymás mellé illesztéséből, elemzéséből kerekedik ki a rendező és remélhetőleg a néző vélekedése is Horthyról. S mivel a kormányzót jelentős államférfinek tartom, nem pedig fasiszta fenevadnak, ezért ezt igyekszem bizonyítani. Varga Bálint sem tér ki írásában azokra a véleményekre, amelyek pozitívan értékeli a filmet. Az ő gondolatmenete szerint saját írása meglehetősen „egyoldalú” interpretáció a filmről, hiszen megtekintése után eleve eldöntötte, hogy neki nem tetszik, következésképp olyasmiket ír le, amelyek szerinte ezt alátá-

masztják. Önmagában ezzel nem is vitakoznék, ha a valótlanságok sora nem jellemznék írását.

Ezek közé tartozik az a téves, vagy félrevezető „ténymegállapítás”, hogy a film nem tárgyalja a kor nagy társadalmi-politikai problémáit. Ezzel szemben a valós tény az, hogy a korabeli társadalom két súlyos és megoldatlan problémáját, a földkérdést és a választójogot részletesen kifejtem, sőt a földkérdéssel kapcsolatban a korabeli közgondolkodásban betöltött szerepénél talán még hangsúlyozottabban is kitérek a népi írókra, a harmadik utasokra. Mindezzel összefüggésben tehát súlyos valótlanság, amikor azt írja, hogy „egyetlen mondat, egyetlen filmkocka sem szól semmi rosszat a kormányzóról vagy a két háború közti időszakról”.

Varga Bálint elköveti azt a jellemző hibát, hogy a korabeli történelmi kérdéseket nem a valóságos – tehát korabeli – összefüggésrendszerben vizsgálja, hanem mai tudásunkat mintegy visszafelé vetítve ítélkezik elevenek és holtak felett. A Horthy-korszaknak bizony volt „árnyoldala”, amelyről a filmemben részletesen szó esik, de a pozitívumok és a negatívumok nem oltják ki egymást, hiszen az 1920 és 38 közötti időszak összességében a nemzet emelkedését eredményezte. Jellemző mai szellemi állapotainkra, közgondolkodásunkra, hogy egy nemzetközileg ismert felsőoktatási intézmény hallgatója is képes feledni, hogy csak a lehető legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel illik megemlékezni arról, milyen hatalmas lelkierőről tettek tanúbizonyságot nagyszülei és dédszülei, amikor a teljeskörű ellehetetlenítés és megszűnés határára érkezett Magyarországot, a harmadára csonkított és megalázott nemzetet Horthy Miklós kormányzó vezetésével sikerült megtartani, sőt fejlődési pályára állítani. Valószínűleg elkerülte az ifjú történész figyelmét, hogy ebben a munkában az egész magyar társadalom részt vett, pártállásra, fajra, vallásra és minden más egyébre való tekintet nélkül. Ajánlom lapozgatásra a Kosztolányi Dezső szerkesztette *Vérző Magyarország* című kötetet.

Ugyancsak súlyos tévedés a korabeli demokratikus viszonyokon számon kérni mai demokrácia-felfogásunkat. A korabeli nyugat-európai demokratikus viszonyokkal összevetve, beleértve a választójogi helyzetet is, tetszik, nem tetszik, Magyarország bizony demokratikus országnak volt mondható, még akkor is, ha ez valóban korlátozott demokrácia volt. Amikor a választójogot kiterjesztették, szervezett körülmények között meg is jelent a nemzetiszocializmus eszmerendszere a parlamentben. Nagyon jól látták a két világháború közötti korszak jelentős politikusai, élükön Bethlen Istvánnal, hogy a választójog fokozatos kiterjesztése csak akkor indokolt, ha a népnevelés, tehát az analfabétizmus felszámolása, a megfelelő iskoláztatás, a tömegtájékoztatás, egyáltalán a közgondolkodás olyan szintet ér el, amikor az egyes ember pontosan tudja, hogy minek az érdekében, kiről és mit kell döntenie. Eltűnődöm, vajon figyeli-e mai viszonyainkat, benne a népbutító médiaterrort az egyetem padsoraiból Varga Bálint, amikor szándékos hazudozással, félrevezetéssel, korrump módon mandátumot, vagy akár teljes választást lehet nyerni. Pedig feltehetően mily nagyra tartja a mai demokráciát Horthy rendszeréhez képest. Hogyne lett volna a Horthy korszak-

nak demokrácia-deficitje, amikor még a mai világunkban sem tudunk hatékonyan működő demokráciát csinálni? Lassan azonban magam is a félrevezető hasonlítgatás hibájába esem, ezért gyorsan megismétlem: a Horthy-rendszer demokrácia-deficitje semmivel sem volt nagyobb, mint az akkori nyugati országoké.

A Horthy Istvánnal kapcsolatos részt a szerző túl hosszúnak tartja, szerinte „tragikus halála nem tekinthető önmagán túlmutató jelentőségűnek”. Szerintem pedig igen. Ha valamit megfontolok írásából, akkor talán az, hogy a másik Horthy fiú, Miklós életével – ha nem is ilyen részletességgel –, de mélyebben kellett volna foglalkoznom.

A filmmel kapcsolatban várhatóan a legnagyobb szenvedélyeket a „zsidókérdéssel” kapcsolatos megállapítások, vélekedések fogják kelteni. Így van ez Varga Bálint esetében is. A zsidóság tragédiáját, a 450 ezerre tehető zsidó elhurcolását és meggyilkolását magyarázni nem lehet. Ez a tény, illetve korábban a zsidótörvények meghozatala huszadik századi történelmünk menthetetlen szégyene, jóvátehetetlen tragédiája. Mindez azonban nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy az egyéni tragédiák és a feldolgozhatatlan és felfoghatatlan kollektív tragédia tényei és fájdalma mellett ne beszéljünk egy sor más kérdéstről is. Nevezetesen arról, hogy nagyon sokan nem, vagy csak meglehetősen későn tudtak meg valamit is a koncentrációs táborok létéről, illetve tömegesen voltak olyanok, akik életük kockáztatásával is igyekeztek mérsékelni a tragédiát. Vajon miért nem lehet még mindig árnyaltan és őszintén beszélni azokról a kérdésekről, amelyek azt feszegetik, hogy az amerikai és nyugati rádiók és propaganda miért nem beszéltek ezekről az elképesztő tényekről, s az óriási hadipotenciál birtokában és fölényével miért nem akadályozták meg a szerencsétlen, tragikus sorsú tömegek elhurcolását, elszállítását, megsemmisítését? Ebben a kérdéskörben a legkeményebb Varga Bálint, holott éppen itt kellene a legnagyobb mérsékletet tanúsítania, s figyelnie azokra az idézetekre, gondolatokra, amely egyáltalán nem magyar szélsőségesektől, hanem például John Montgomery budapesti amerikai nagykövettől és más nehezen megfellebbezhető ítéletű személyiségektől származik. Ezek bizony legalábbis árnyalják a kormányzóról évtizedek óta belénk sulykolt negatív képet.

A szerző által hiányolt Thomas Sakmyster bizony szerepel a filmben, tőle vett idézetekkel. Az ugyancsak hiányolt Ormos Mária kérésére sem vállalt közreműködést a filmben, míg Romsics Ignác a korábbi Trianon filmemhez adott többórás interjúját is visszavonta annak idején (a történelemről lásd részletesen *Vélünk élő Trianon* című könyvemet). Őszintén szólva zavar, ha tucatnyi jeles történész, irodalomtörténész és közgazdász – Bíró Zoltán, Deák István, Gidai Erzsébet, Kovács Dávid, Nemeskürty István, Raffay Ernő, Salamon Konrád, Szerencsés Károly, Szita Szabolcs, Takaró Mihály, Török Bálint – mellett, akiket a szerző – feltevélesem szerint azért, mert kivétel nélkül megkérdőjelezhetetlen szaktekintélyek –, nem is bátorkodik személy szerint pellengére állítani, de még csak megnevezni sem, talán mert ez aláásná mondandója hitelességét, újra és újra a médiában

folyamatosan szereplő történészek hiányára hívja fel a figyelmemet. Vegyük tudomásul, hogy más felkészült, elismert szakembert is meg lehet kérdezni, gondolataikat idézni lehet, s elmúlt már az a kor, amikor csak egy valakik által kinevezett személyi kör véleménye hitelesíthetett adott esetben egy filmet.

Az írás utolsó bekezdését végképp „trendinek” is nevezhetném, hiszen az nem egyébre utal, mint a szerző által műveletlennek, tájékozatlannak gondolt (tartott?), sötét jobboldali elemek, majdhogynem a magyar szellemi „csöcselék” jelenléte a moziban, akik „a film végén hosszú tapssal jutalmazták az alkotást”. Tetszik, nem tetszik: a magyar társadalom egy hatalmas szellemi árok mentén valóban kétfelé szakadt, és ezen belül még további törésvonalak is húzódnak. Ezeket az árkokat egy film semmilyen formában sem tudja betemetni, viszont mélyen hiszek abban, hogy hozzájárulhat egy árnyaltabb történelemszemlélet kialakításához. A Moldova-féle Kádár könyvvel való összevetés Varga Bálint részéről „történelmietlen”, hiszen a Kádár Jánost „jó embernek” beállító kötet csak azt ismétli, amelyet Kádárról, illetve rendszeréről évtizedeken keresztül írtak, többek között ma is az „élvonalban” szereplő történészek. Horthy esetében egészen más a helyzet, hiszen róla évtizedekig csak rosszat lehetett írni, s 1995-ben Nemeskürty István *Búcsúpillantása* volt az első bombasztikus hatású, bátor mű (a „hivatalos sajtó” öt évvel a rendszerváltozás után is igyekezett elhallgatni), amely ugyancsak szubjektív, de mégiscsak elfeledett tényekre épülő, árnyalt és valóságos képet rajzolt a kormányzóról. Nem biztos, hogy illő és főleg célravezető valamifajta értelmiségi göggel lenézni azokat a tömegeket, akik jegyet váltanak a filmemre, esetleg „hosszú tapssal jutalmazták az alkotást”, hiszen országos méretekre kivetítve akár több százezres tömegekről is szó lehet. Ez a film velük együtt sokmillió embernek szolgált igazságot Horthy Miklóssal és a korrall kapcsolatban. Azoknak a generációknak, akik abban a negyedszázadban vitathatatlan értékeket is létrehoztak, s akiket Rákosi Mátyás három évvel a viláégés után egyszerűen lefaszított. Érdekes, hogy éppen egy, az árok két oldalán elhelyezkedők közötti párbeszédet elősegíteni kívánó folyóirat dorongol le ilyen stílusban egy filmalkotást – pedig tudvalevő, hogy egy gondolatra csak egy másik gondolat felelhet, nem pedig a sehova sem vezető dezinformálás.

VÁLASZ KOLTAY GÁBORNAK

Először is meg kell követnem Koltay Gábort. A film plakátján valóban nem szerepelt az *objektivitás* szó, cikkem írásakor rosszul emlékeztem. Szerepel viszont az *igazságosság* kifejezés a plakáton, maga Koltay Gábor pedig számos cikkében, interjújában (többek között a Kommentár e számába szánt levelében is) használja az igazság szót filmjével kapcsolatban.

A szót tehát eltévesztettem, a rendező koncepcióját azonban nem: mindegy, hogy objektívnek vagy az igazságra törekvőnek nevezzük, a lényeg ugyanaz: Koltay Gábor úgy gondolta, hogy filmje helyre fogja állítani a megrabolt, elrontott igazságot a kormányzóról. Koltay Gáborra tökéletesen illik Lucian Boia leírása a manapság elterjedt mítoszgyártókról: „Vagy a kommunista ideológia nem torzított lényegesen a történelmen, s akkor semmi okunk lemondani a meglévő sémáról, vagy eltorzította a történelmet, akkor pedig mireánk hárul a hivatás, hogy végre megálapítsuk, mi az Igazság!”*

Koltay filmjéből és leveléből egyértelműen kitűnik, hogy szerinte csak két lehetséges interpretáció létezik Horthy Miklósról: vagy szentet kell belőle csinálni, vagy fasiszta fenevadat. Mivel a kommunisták ez utóbbit választották, ezért a rendező szükségszerűen azt gondolja, hogy neki az ellenkező véletet kell bemutatnia. A film – akármennyire is bizonygatja az ellenkezőjét a rendező – egyáltalán nem említ negatívumokat Horthy Miklóssal kapcsolatban.

A csak fekete vagy csak fehér azonban nem járható történelmi út. Horthy Miklós – Kádár János mellett – a 20. századi magyar történelem legvitathatóbb személyisége. Ha valahol, hát Horthy esetében mindenképpen indokolt lett volna több vélemény meghallgatása. És ez nem azt jelenti, hogy Andics Erzsébet nyomán le kell fasisztázni a kormányzót, hanem csupán annyit, hogy valóban essen szó a negatívumokról is.

A történelmi interpretáció ugyanis nem úgy működik, mint az inga: ha kilendül balra, akkor utána el kell vinni pont annyival jobbra, és a végén majd beáll középre. Akármennyit is szidták a kommunista történészek Horthyt, ez nem jelentheti azt, hogy hibáiról ma nem szabad beszélni – nem megfélelvezve természetesen vitathatatlanságokról is.

Hiába hivatkozik Koltay Gábor cikkében neves történészekre, a lóláb kilóg. Egyrészt hangsúlyozza, hogy több lehetséges történelmi megközelítés létezik, senki sem tudja az abszolút igazságot. De akkor miért írja néhány sorral lejjebb, hogy „ez a film sokmillió embernek szolgált igazságot Horthy Miklóssal és a korrallal kapcsolatban”? Vajon Koltay Gábor tényleg elfogadja az általa idézett történelemtudósok véleményét, akik szerint a történészeknek „az elemzések pluralizmusa mellett kell kardoskodnia, ami azt jelenti, hogy bátorítania kell a különvélemények széles skáláját, hogy megakadályozhassuk bármelyik kirekesztését. Egyetlenegy álláspont kockázatos. Ötven-hatvan – vagy háromszáz – együttesen már képes elfogadható alakzatot kiadni. Nincs egyetlen igazság. Annyi van, ahány érzékenység létezik.” Ezek után nem egészen érthető, hogy Koltay miért írja, hogy „sohasem akartam a különböző vélekedéseket egymás mellé tenni”. Akkor hogy is állunk a történelmi igazság szolgáltatásával?

* Lucian BOIA: *Történelem és mítosz a román köztudatban*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997, 9.

Nem teljesen érthető, hogy az I. világháborút követő bámulatos talpraállás és Horthy Miklós közé miért kell egyenlőséget tenni. Ráadásul Koltay Gábor itt is következtelen (vagy inkább manipulatív?): a korszak összes eredményét Horthy számlájára írja, a negatívumokat viszont rálőcsöli a körülményekre, a kommunistákra, a németekre stb. Márpedig ez az eljárás nem túl korrekt, hiszen Horthy Miklós kormányzása alatt (ami a Koltay Gábor levelében említett 1938 helyett a valóságban 1944-ig tartott) sok százezer magyar ember halt meg. Távol álljon tőlem, hogy a II. világháborúért és a holokausztért kizárólag a kormányzót tegyem felelősé. Ezt éppen úgy nem tartanám korrektnek, mint a Koltay Gábor által követett szelekciót. A húszas évek valóban elképesztő munkáját talán csak egy 20. századi nemzedék tudta felülmúlni: a II. világháborút követő újjáépítést végrehajtó generáció, akik szintén létrehoztak „vitathatatlan értékeket”.

Nem vonom kétségbe, hogy a filmnek több százezres nézőtábora lesz. A menynység azonban önmagában nem jelent minőséget: azért, mert sok embernek tetszik, még nem biztos, hogy hasznos is lesz. Különösen nem használ egy olyan film, ami csak erősíti a székértáborok közti megosztottságot. Ha nem is várható el egy filmtől, hogy végleg megszüntesse a konfliktusokat, annyit azért megkívánhatnánk, hogy legalább ne erősítse azokat.

Varga Bálint

A SZERKESZTŐSÉG MEGJEGYZÉSE

Bár Koltay Gábor csupán „érdekesnek tartja” az „adatok összevetését”, cikkének fordulatai („fiatal történész”, „olvasásra ajánlom” stb.) arra utalnak, hogy az életkornak jelentőséget tulajdonít érvelésében – s ez a jelenség igen gyakori a magyar politikai életet kommentálók soraiban. Tehát itt szögezzük le: igen, a szerző az *István, a király* évében született, és kétéves volt, amikor Koltay Gábor megrendezte az *Itt élned, halnod kell* című kompozícióját a Hősök terén, a felszabadulás 40. évfordulójára, az MSZMP budapesti bizottsága felkérésére. S Varga Bálint hároméves volt, amikor felrobbant a Challenger ürrepülő. Van-e köze ennek Horthy Miklóshoz? Aligha.

A *Horthy, a kormányzó* rendezője minden bizonnyal komor mondandóját kívánta oldani azzal a derűs betéttel, hogy „megkérdőjelezhetetlen szaktekintélynek” nevezte történeti kérdésekben Takaró Mihályt, Kovács Dávidot, Gidai Erzsébetet és Török Bálintot. Vidám interpolációját köszönettel nyugtázzuk.

Azt, hogy az „árok két oldalán elhelyezkedők közti párbeszédet elősegítő” folyóiratnak nevezi lapunkat, megtisztelő – bár mi ilyet soha nem mondtunk –, ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a lapnak vagy szerzőinek ne lehetne véleménye.

Van.